

Lexikai csoportok és helyviszonyragok összefüggései

PALÁGYI LÁSZLÓ
ELTE BTK

Nyelvmentor szakirány
(2008-tól 2011-ig)

Problémafelvetés

A helyviszonyragos kifejezések két alapvető problémája a **szemantikai áttetszőség hiánya** (lásd az 1-es példát) és az **alternáció** (lásd az 1-es és 2-es példát), „a helyviszony jelölőjének kiválasztása nem teljesen véletlenszerű, de ugyanakkor nagy mértékben megjósolhatatlan” (Kracht 2005: 151; saját ford.), ami például a magyar mint idegen nyelv oktatásában is nehézséget jelent, a helyviszonyt kifejező esetek hibás használata még mindig nagy arányban felel a grammatikai tévesztésekért (Liebhardt 2012).

- (1a) *metróra (fel)száll* (1b) *a metrón (utazik)*
(2a) *metróba (be)száll* (2b) *a metróban (utazik)*

Elméleti keret

A „megjósolhatatlan” ragozott szóalakok egy használatalapú konstrukciós modellben szószintű konstrukciókként értelmeződnek (vö. Booij 2010) mint lexikonból általánosított sematikus forma–jelentés párok (vö. Blevins 2006). Ennélfogva a szavak szerveződésének jellegzetességei kimutathatók a ragozásban is, és rendszeres összefüggések vannak a térvizonyt kifejező konstrukciók képi sémái és a főnevek lexikai-szemantikai osztályai között (lásd lejjebb). Az alkalmazás szempontjából az összefüggések feltérképezése a magyar mint idegen nyelv tanításában a látszólag kivételes és megjósolhatatlan nyelvi jelenségek hatékonyabb rendszerezésére és magyarázatára is szolgálhat.

TARTÁLY {ÉPÍTETT OBJEKTUM} – FELÜLET {JÁRMŰ}

(3) *a busz-ban / a busz-on*

FELÜLET {INTÉZMÉNY TERÜLETE} – KAPCSOLAT {SZERVEZET}

(4) *(levél) az egyetem-ről / az egyetem-től*

III. TARTÁLY {ÉPÍTETT OBJEKTUM} – KAPCSOLAT {SZERVEZET}

(5) *(valaki) az iskolá-ból / az iskolá-tól*

IV. FELÜLET {INTÉZMÉNY TERÜLETE} – TARTÁLY {ÉPÍTETT OBJEKTUM}

(6) *konyhá-n / a konyhá-ban (dolgozik)*

V. TARTÁLY {KÖZÖSSÉG} – KAPCSOLAT {SZERVEZET}

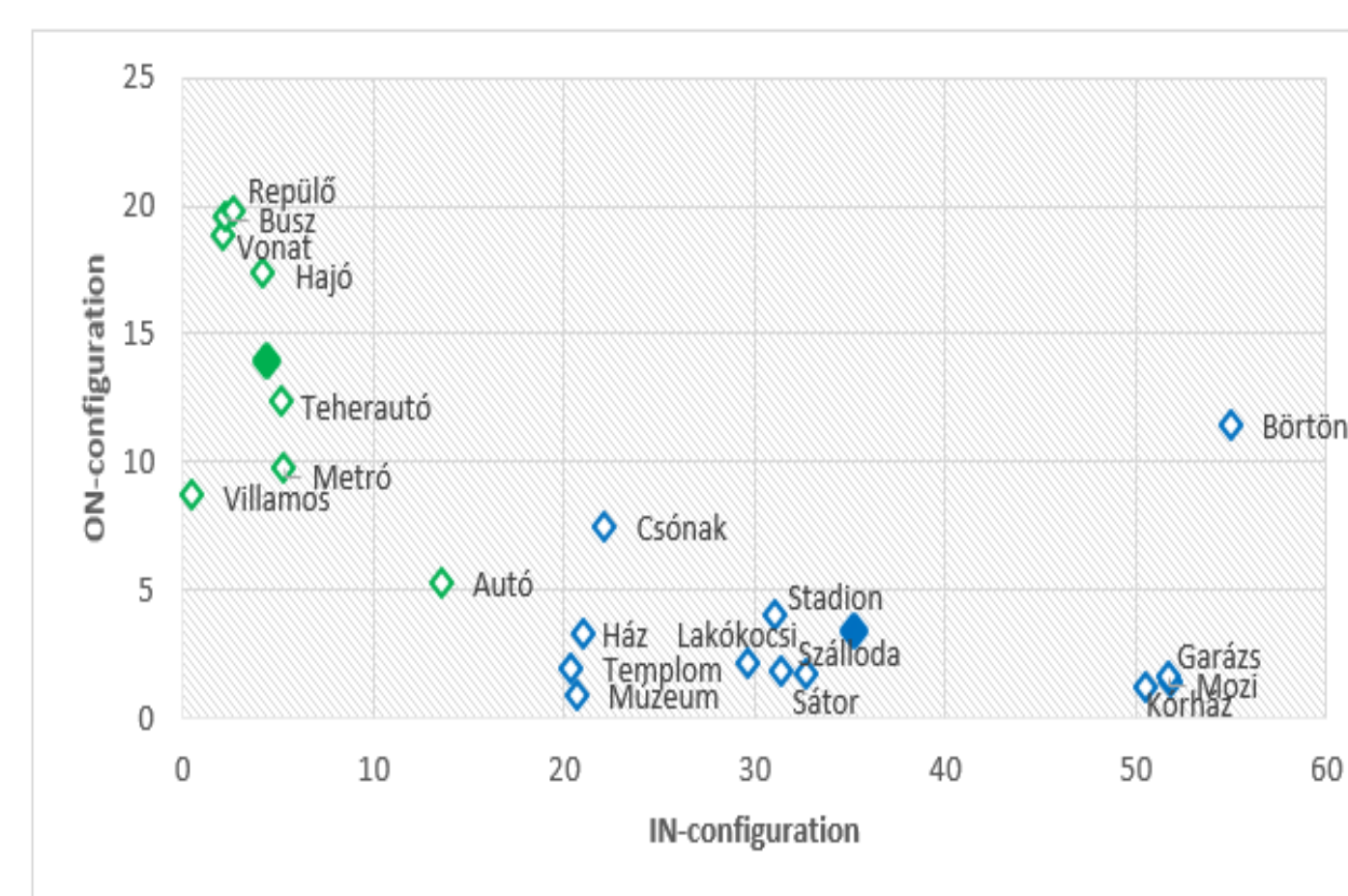
(7) *(belép) a rendőrség-be / a rendőrség-hez*

Az **észlelési tapasztalatok** szerepe a fenti példáknál eleve gyakran csupán metaforikusan vethető föl, de a metaforikus kiterjesztések érvényessége individuális szinten megkérdőjelezhető. Alternatívaként az analógia példányalapú magyarázattal szolgál a konstrukciót kidolgozó főnevek hasonlóságára éppúgy, ahogy áttetszőségük viszonylagos hiányára.

A helyviszonyragok alternációja mögött részben az áll, hogy a **lexikai-szemantikai osztályok** dinamikus reprezentációk. A szemantikai alapú osztályozás kontextusfüggő kategorizációs folyamat, amely összefügg a konceptualizáció konstruálásként ismert módozataival (Langacker 1987). A főnév számos absztrakt tulajdonságot foglal magában a különböző megismerési tartományoknak megfelelően, amelyek közül csak korlátozott számú aktiválható egy adott alkalommal (Langacker 1987: 55). Ennélfogva ugyanazon lexikai elem irányíthatja a figyelmünket egy szállítóeszközre vagy egy körülhatárolt, ajtókkal és ablakokkal rendelkező épített objektumra az előtérbe helyezett szemantikai alszerkezettől függően.

Korpuszvizsgálat

A **relatív gyakoriság** (a konstrukció megoszlása a főnév inflexiók mintázatában) vizsgálata alkalmas lehet arra, hogy következtetéseket vonjunk le azt illetően, hogy milyen mértékben asszociál egy főnév egy konstrukciót. Megvizsgáltuk a Magyar Nemzeti Szövegtárban (MNSZ v2.0.5., Oravecz et. al) a FELÜLET és a TARTÁLY képi sémát jelölő konstrukciók relatív gyakoriságát húsz darab járműveket és épületeket megnevező főnév esetében. Azt találtuk, hogy a főnevek jórészt a lexikai-szemantikai tulajdonságaik alapján különböznek. Az 1. ábrán látható a főnevek ún. *k* közép módszerrel való két klaszterre bontásának eredménye. A zöld négyzetek a {JÁRMŰ} klasztert jelölik, míg a kék az {ÉPÍTETT OBJEKTUM} klasztert. A kitöltött zöld és kék négyzet mutatja a két középpontot, más szóval a centroidokat.

1. ábra

A feltételezett asszociatív kapcsolatokra az is szolgáltathat bizonyítékot, ha megvizsgáljuk az igéket, amelyekkel a helyviszonyragos szóalakok előfordulnak. A szuperesszívusz példánygyakorisága magasabb egy olyan ige kontextusában, amely közvetlenül aktiválja a KANONIKUS FUNKCIÓ megismerési tartományt – *utazik* –, mint egy olyan ige kontextusában, amely elsősorban a SZERKEZET tartományt hívja elő – *ül*. Ez látható a 2. ábra I. és II. oszlopában.

	SUPE		INE	
	I.	II.	III.	IV.
	<i>ül</i>	<i>utazik</i>	<i>ül</i>	<i>utazik</i>
<i>metró</i>	55	480	15	10
<i>villamos</i>	88	313	10	2
<i>vonat</i>	363	756	27	26
<i>busz</i>	364	1650	64	47
<i>repülő</i>	140	150	3	2

2. ábra

Noha a szuperesszívusz gyakrabban használt eset az *ül* igével is (lásd I. és III. oszlop), az inesszívusz példánygyakorisága még mindig magasabb annak kontextusában, mint az *utazik* igéében (lásd III. és IV. oszlop). A Mazsola (v0.7.1., Sass 2009) tanúsága szerint a két eset megoszlása kiegyenlített az *ül* igénél (48,10% SUPE : 51,9% INE), míg a szuperesszívusz példánygyakorisága általánosságban magasabb az *utazik* ige vonzatkeretében (58,64% SUPE : INE 42,36%). Azonban ez a kis különbség nem magyarázza a fenti adatokat, amelyek azt sugallják, hogy valóban összefüggés van a helyviszonyt kifejező esetek jelentése és a szójelentés között.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BLEVINS, J. P. 2006. Word-based morphology. *Journal of Linguistics* 42: 531–573.
BOOIJ, G. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
KRACHT, M. 2005. The semantics of locatives in Uralic languages. In: Jocelyne Fernandez-Vest, M. M. (ed.): *The Uralic Languages Today. A Linguistic and Cognitive Approach*. Paris: Honoré Champion. 145–158.
LANGACKER, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. 1. Stanford: Stanford University Press.
LIEBHARDT Zs. 2012. „Az vicces ez a kép, mert két ember ül valamilyen dzsungliban.” Magyar nyelvkönyv kritika külföldi tanulók beszéd- és írásprodukcióinak tükrében. *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 1–2. 46–60.
SASS B. 2009. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In: Váradi Tamás (szerk.): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 117–129.
ORAVECZ, Cs. – VÁRADI, T. – SASS, B. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *LREC 2014 Proceedings*. Reykjavik: ELRA. 1719–1723.